

Research Article

Vol. 30, No. 24, Fall-Winter 2024, p. 169-185

Efficiency and Effectiveness of Content Refinement: An Economic Analysis of Law

E. Salimi Ghalehei ^{1*}, A. Jahanshahi ², H. Mirzaei ³

- 1 - Assistant Professor, Department of Human Sciences, University of Maragheh, Maragheh, Iran
(* - Corresponding Author Email: e.salimi@maragheh.ac.ir)
- 2 - PhD student in Private Law, Department of Law and Political Sciences, University of Shiraz, Shiraz, Iran
- 3 - Ph.D student in Health Economics, Department of Management & Economics, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran.

Received: 18 November 2023
Revised: 31 December 2023
Accepted: 28 February 2024
Available Online: 28 February 2024

How to cite this article:

Salimi Ghalehei, E.; Jahanshahi, A., & Mirzaei, H. (2024). Efficiency and Effectiveness of Content Refinement: An Economic Analysis of Law. *Encyclopedia of Economic Law Journal*, 30(24): 169-185.
(In Persian with English abstract).
<https://doi.org/10.22067/economlaw.2024.83973.1301>

1- INTRODUCTION

The economic analysis of law is a new measure for evaluating laws, programs and legal institutions that have been developed since the second half of the 20th century. The origin of this scientific movement in the distant past is Bentham's school of utilitarianism, and in the nearer time, i.e. the beginning of the 20th century, the school of social engineering or social control of Pond and the theory of legal realism. This approach specifically tries to expose legal rules and institutions to economic evaluations to measure their efficiency and effectiveness. Over time, this approach has also entered criminal law and the economic analysis of criminal law and criminology has become one of the important disciplines in the economic analysis of law. Among criminal law institutions, it is possible to use crime prevention from economic analysis to evaluate the nature of prevention programs and the possibility of replacing existing programs with efficient and cost-effective programs. In economics, productivity is studied as one of the criteria for evaluating programs, taking into account data, results and the desired goal, specifically from two elements "efficiency" and "effectiveness". This means that to obtain the productivity rate, on the one hand, the efficiency of the activity (efficiency) and on the other hand, its useful and effective role in achieving the drawing goal (effectiveness) are measured. efficiency by balancing costs and benefits is used as a scale, and effectiveness by showing the direction of the existing situation and deviation from the desired situation is used as a compass to measure productivity. In this regard, this article is trying to evaluate the efficiency of content filtering or filtering in Iran.

2- PURPOSE

The article examines whether content refinement is effective in the Iranian legal system. It evaluates the benefits and costs of the program and measures its success in achieving desired objectives. This analysis determines whether content refinement provides clear advantages within the context of the Iranian legal system.

3- METHODOLOGY

This study is primarily focused on theoretical aspects and follows a descriptive-analytical research approach. The information was collected through library research, using various documents, books, and articles as the primary sources.

4- FINDINGS

Legal analysis regarding the nature of content refinement in Iran's legal system is somewhat difficult; Refining may be considered a reactive measure with a punitive nature. However, it should be said that depending on its type, punishment in its nature has the two characteristics of suffering and scandalous to a certain degree, while filtering is neither painful nor scandalous in itself, but more than these two, it is restrictive. Also, the application of the previous punishment to the arrest or summons of the accused for the crime is to establish the conditions of the crime and the possibility of the accused's defense. In this way, it seems difficult to consider the unilateral refinement by the government and determined in a non-arbitration process as an example of punishment. In Iran,

the widespread use of filtering is on the agenda, and regardless of indecent and directly criminal content, such as websites that spread violence, hatred, and the sale of drugs, and some such cases, where the filtering of cyberspace is subject to the relative agreement of the society, some social networks Popular websites such as Facebook, Telegram, Instagram, and public viewing tools such as YouTube are blocked in Iran and cannot be accessed without the use of filtering tools. There is no doubt or dispute about the necessity of filtering the Internet, what needs to be examined and reflected on is the way of implementing the filtering, whether any kind of intervention in the rights and freedoms of the citizens by the government should be based on necessity and based on a basis or wisdom. It should be justified to make this intervention or restriction necessary or at least permissible. In Iran's legal system, due to the scope of filtering and the multitude of its examples, it seems that several different bases are of interest to the operators of content filtering.

Filtering is commonly done by internet service providers, but determining policies and level of filtering is the responsibility of governments. The legal document for refining cyberspace in Iran is articles (749), (750) and (751) of the Islamic Penal Code, section on computer crimes. The Criminal Content Determination Committee identifies two categories: content caused by computer crimes and content used for computer crimes. Article (749) and Article (751) aforesaid code, introduce access service providers and hosting service providers as the executive operators of filtering applications who are obliged to refine the list prepared by the working group for determining instances of criminal content.

In certain situations, refining content can bring about clear advantages. When the educational or motivational content for the production of industrial drugs or weapons causes the ability or incitement of users to commit criminal behavior, basically there is no other way but to refine the content and refine such content for the benefit of society and the victim from crime prevention. Its potential vision is evaluated as having direct benefit. In general and acknowledging the possibility of usefulness of content refinement, the degree of usefulness is largely dependent on the possibility of mass transfer. If, as a result of preventive measures, crime is only transferred to another place or time or directed at other people, crime prevention will be like a useless game, which will not have any results for society except the waste of resources. Despite the decision of the Criminal Content Determination Committee on the filtering of gambling and betting sites and the filtering of many of these sites, there are still many more of these sites that continue their criminal activities without any restrictions. Undoubtedly, this situation leads to the transfer of crime to these spaces. The fact that the cost of moving crime in cyberspace is much lower than the cost of crime in the real world

The usefulness of content refinement, in addition to being related to the basics and subjects of content refinement, depends on paying attention to equality in the refinement of similar contents. Otherwise, content refinement, assuming success in denying users access to filtered content, will result in the transfer of crime and will not have any practical results.

One of the effective factors in the effectiveness of a prevention policy is to have clear tools, including the selection of rules, techniques and appropriate compliance mechanisms for law enforcement. mechanics is reflected in the text and provisions of each law, and according to Fuller, inappropriate or vague or unclear selection of tools leads to disorder and chaos in the legal system. Regarding the content refinement, while Article 749 delegating the authority to determine the examples of criminal titles to the relevant working group, the criteria for filtering the content resulting from computer crimes and the content used to commit computer crimes have been determined. Although the list of examples of criminal content published by the working group has clarified the issue to a certain extent, in practice, arbitrariness in determining the criminal conduct, and the lack of regulation of the amount of intervention, incorrect and extreme actions of this method in most cases lead to the violation of people's human rights. Failure to determine the exact index based on the extent and limits of government intervention is one of the shortcomings of the law governing filtering.

Compliance of the subjects of the law with the intention of the legislator is one of the main factors of the success and effectiveness of a law; Adaptation of people is a socially constructed concept whose processes are complex, dynamic, interactive and rely on variables such as incentives, threats and costs. The compliance of the subjects of the law is not a certain thing in all cases, and therefore the subjects of a law may not show any compliance behavior or even fight against it. The published statistics of Beta Research Center show that after extensive Instagram filtering, the number of visits to posts and messages of the Telegram social network has increased from 1.2 billion visits in mid-September to 2.8 billion visits in mid-October; The two-fold growth of visiting a social network when another popular social network is filtered is a sign of the failure of filtering policies in Iran, which results in the imposition of exorbitant economic costs on the people. Although the new methods of content filtering in Iran have taken on a wide dimension, in such a way that it has been aimed to limit the connection to free and premium filter breakers, however, the widespread application of filtering in the international Internet has caused users and network creators to find new ways to invent filtering bypasses.

Not having enough understanding of the controversial issue when choosing legislative strategies, choosing inappropriate and ambiguous rules, and mixing various issues in one law are among the defects of the legal articles governing internet content filtering.

5- CONCLUSION

Regarding the consequences of content refinement, it should be noted that in economic and social matters, not paying attention to the mid-term and long-term effects of decisions brings unwanted and unforeseen consequences, as far as the implementation of a program may lead to the violation of the primary goals and in a reverse direction. produced an unfavorable result. In the literature of social and economic sciences, this situation is referred to as "Kobra Effect". The effectiveness of filtering and achieving the expected goals from its implementation is an important issue that has received less attention from cyber space operators. The filtering of communication and social networks in cyberspace has not only caused the migration of users from filtered social networks, but also most of the users using VPN, they have made filtering ineffective. As a result, there is almost no space in the cyber environment that is inaccessible to Iranian users.

Contrary to the original goal of the legislator, the subjects of the law, despite the existence of the guarantee of executions, not only refuse to comply with the legislator's order, but also use new methods to deal with extreme refining. One of the adverse effects of extreme and unprincipled filtering of internet content is the generalization of using methods to bypass content filtering as a tool to disobey law enforcement.

Refining content in Iran's cyber space has been widely used by crime prevention officers. Undoubtedly, the widespread application of filtering has its own social and economic consequences. And it can be evaluated from the point of view of economic analysis of rights. The present study by examining the efficiency of filtering from the perspective of economic analysis of rights has reached the conclusion that filtering in the existing way is at the lowest level of efficiency. In fact, filtering lacks necessary efficiency and desired effectiveness. The effectiveness of filtering is questionable because, on the one hand, the costs arising, including the direct costs of implementing blocking programs for websites, social networks, or applications, and the side costs that result from the implementation of filtering, are very high. We can even say the exact amount of many filtering costs, such as reducing internet speed, reducing bank transactions, disrupting public services and start-up businesses, disrupting free competition and market transparency, etc cannot be calculated and estimated.

On the other hand, the benefits of filtering are very low, if not completely excluded, and since it is possible to achieve these small benefits with less costly methods of crime prevention, therefore, in terms of the economic analysis of rights, filtering is not an efficient option for crime prevention. Doubts about the effectiveness of filtering is also due to the fact that the filtering policy has never achieved the desired goals of its operators; The explanation is that despite extensive filtering by the government, due to the extensive and uncontrollable structure of the cyber space and the available tools like VPN, significant percentage of the Iranian society has neutralized existing filtering and access blockages by using these tools, and over time the greater availability of these tools, the effectiveness of filtering is rapidly decreasing. This means that the widespread use of filtering also violates the current few achievements. According to what has been said, it is inevitable to revise the existing filtering policies and design an alternative model according to the nature and metavariables of the cyber space. A strategy that follows the prevention of crime through the participation of citizens and encouraging them to play an active role in this field

Keywords: efficiency, effectiveness, mechanics of legislation, economic analysis of law, crime prevention

مقاله پژوهشی

دوره ۳۰، شماره ۲۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، ص ۱۸۵-۱۶۹

بررسی کارایی و اثربخشی پالایش محتوا (فیلترینگ) در سنجش تحلیل اقتصادی حقوق

احسان سلیمی قلعه‌ئی^{*۱} (ID) - آرتین جهانشاهی^۲ (ID) - حسن میرزایی^۳ (ID)

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۰۹

دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۷

چکیده

یکی از شیوه‌های کنترل و پیشگیری از جرم در فضای سایبر که در ایران به صورت گسترده‌ای مورد بهره‌برداری قرار گرفته است، فیلترینگ یا پالایش محتوا است. کاربست فیلترینگ برای پیشگیری از جرم در کنار منافعی که ممکن است به همراه داشته باشد، مخارج و هزینه‌های خاص خود را دارد. به جهت محدودیت منابع و اجتناب از هزینه‌های نامطلوب ناشی از فیلترینگ، سنجش و ارزیابی هزینه‌ها و فایده‌های ناشی از فیلترینگ ضرورت دارد. در این راستا نوشتار حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تحلیل اقتصادی حقوق در صدد است فیلترینگ را با هدف «تعیین بهره‌وری» مورد بحث و بررسی قرار دهد. به این ترتیب دو مؤلفه اصلی بهره‌وری، یعنی «کارایی» و «اثربخشی» شاخص‌های ارزیابی فیلترینگ در این مطالعه خواهد بود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد اولاً؛ پالایش محتوا با همه هزینه‌های بالایی که برای اجرای آن و در اثر اجرای آن به جامعه تحمیل شده است، منافع اندکی در بر داشته است، لذا کارایی لازم را ندارد. ثانیاً؛ به دلایل فنی و اجتماعی متعدد فیلترینگ فاقد اثربخشی مورد انتظار و مطلوب است. نتیجه و نظریه این مقاله آن است که تجدیدنظر در سیاست‌های پالایش محتوا به شیوه موجود و کاربست دیگر شیوه‌های پیشگیری از جرم در فضای سایبر ضرورت دارد.

کلیدواژه‌ها: کارایی، اثربخشی، ابزارگری قانون، تحلیل اقتصادی حقوق، پیشگیری از جرم.

طبقه‌بندی JEL: D61, D72, K14, K29, D63

۱. استادیار، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه مراغه، مراغه، ایران.

(نویسنده مسئول: e.salimi@maragheh.ac.ir)

۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

۳. دانشجوی دکتری اقتصاد سلامت، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

مقدمه

می‌شود. به این معنا که برای به‌دست آوردن میزان بهره‌وری از یک‌سو، بازده فعالیت (کارایی)^۳ و از سوی دیگر نقش مفید و مؤثر آن در دستیابی به هدف ترسیمی (اثربخشی)^۴ سنجیده می‌شود.^۵ کارایی از گذر احتساب و تفریق هزینه‌ها و منافع به‌دست می‌آید و اثربخشی با آزمایش هماهنگی وضعیت موجود و فاصله با وضعیت مطلوب نمایان می‌شود. به عبارتی کارایی با موازنه هزینه‌ها و منافع همچون ترازو و اثربخشی با نشان دادن جهت وضعیت موجود و انحراف از وضعیت مطلوب، همچون قطب‌نما برای سنجش بهره‌وری به‌کار گرفته می‌شوند. در این راستا نوشتار حاضر درصدد ارزیابی این موضوع است که بهره‌وری فیلترینگ یا پالایش محتوا در ایران تا چه میزان است؟ یافتن پاسخ مناسب برای این پرسش مستلزم اول؛ یافتن کارایی این برنامه با ارزیابی منافع برآمده از فیلترینگ و هزینه‌های ناشی از آن و دوم؛ سنجش تأثیر این برنامه در دستیابی به اهداف مورد نظر است.

۱. پالایش‌سازی فضای مجازی در ایران؛ ماهیت حقوقی و ساز و کارهای اجرایی

تحلیل حقوقی در خصوص ماهیت پالایش محتوا در نظام حقوقی ایران قدری دشوار است؛ ممکن است پالایش‌سازی به‌عنوان یک اقدام واکنشی با ماهیت مجازات در نظر گرفته شود. اما باید گفت مجازات در ذات خود بسته به نوع آن دو ویژگی رنج‌آوری و رسواکنندگی را با درجه‌ای مشخص دارد، درحالی‌که فیلترینگ نه رنج‌آور است و نه چندان رسواکنندگی در خود دارد، بلکه بیش از این دو، محدود کننده است. همچنین اعمال مجازات مسبوق بر دستگیری یا احضار متهم به جرم، احراز شرایط جرم و امکان دفاع متهم است، به این ترتیب دشوار به نظر می‌رسد که بتوان پالایش‌سازی یک جانبه از سوی دولت و تعیین یافته در یک فرایند غیرترافی را مصداق مجازات دانست. گذر راستای همین نظر، با نگاهی گذرا به مصادیق فیلتر شده در سال‌های اخیر نمی‌توان تمام محتواها و داده‌هایی که فیلتر شده است را داده‌ها یا محتواهایی برای ارتکاب جرم یا ناشی از ارتکاب جرم دانست و سخن از مابه‌ازای جرم یعنی مجازات نمود. ممکن است پالایش‌سازی در نظام حقوقی ایران به مثابه یک اقدام تأمینی قلمداد شود و در زمره اقدامات تأمینی عینی و بازدارنده قرار گیرد؛ اما اول؛ در نظام

تحلیل اقتصادی حقوق، سنجه جدیدی برای ارزیابی قوانین، برنامه‌ها و نهادهای حقوقی است که از نیمه دوم قرن بیستم طرح و بسط یافته است. خاستگاه این حرکت علمی در گذشته دور، مکتب سود انگاری بنتام و در فاصله زمانی نزدیک‌تر، یعنی اوایل سده بیستم، مکتب مهندسی اجتماعی یا کنترل اجتماعی پاند و نظریه‌ی واقع‌گرایی حقوقی است (Kelly, 2003:630)؛ این رویکرد مطالعاتی، افزون بر این‌که از تحلیل‌های بین‌رشته‌ای دو رشته حقوق و اقتصاد متأثر است، بیشتر ناشی از ضرورت‌های اقتصادی در جهان کنونی و کمبود منابعی است که اعمال روش‌های پهنه‌تر را جهت رسیدن به کارایی و مطلوبیت بیشتر، بایسته می‌سازد (Salehi & Fazli, 2015:73). این رویکرد به‌طور مشخص تلاش دارد قواعد و نهادهای حقوقی را در معرض ارزیابی‌های اقتصادی قرار دهد تا بهره‌وری و بازدهی آن‌ها را بسنجد. ضرورت کاربست این رویکرد مطالعاتی از آن جهت است که منابع قابل بهره‌برداری و سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی محدود و نیازهای بشری نامحدود است. مهم‌تر از این، بعضاً اتخاذ یک سیاست در مسیری نادرست نه تنها غایت مطلوب را به همراه نخواهد داشت بلکه موجبات نقض غرض را نیز فراهم می‌نماید و صرف هزینه به نتیجه‌ای نامطلوب می‌انجامد.

با گذشت زمان این رویکرد مطالعاتی به حوزه پیشگیری از جرم نیز ورود پیدا کرده است و پیشگیری از جرم، یکی از مهم‌ترین موضوعات مطالعه و پژوهش با ابزار و منطق اقتصادی است (Cohen, 2005)، چه آن‌که امکان بهره‌برداری پیشگیری از جرم از تحلیل اقتصادی به جهت ماهیت برنامه‌های پیشگیری، نیاز این برنامه‌ها به ارزیابی و امکان جایگزینی برنامه‌های در حال اجرا با برنامه‌های کارآمد و مقرون به صرفه بیشتر است.^۱ از این‌رو، در برخی کشورها همچون آمریکا به منظور ارزیابی اقتصادی برنامه‌های پیشگیری، نهادی مستقل با عنوان مؤسسه تحلیل هزینه-فایده ایجاد شده است (Aos, et.al, 2001:6).

در دانش اقتصاد، میزان بهره‌وری^۲ به‌عنوان یکی از معیارهای سنجش برنامه‌ها، با در نظر گرفتن، داده‌ها، ستانده‌ها و هدف مورد نظر، به طور مشخص از دو عنصر «کارایی» و «اثربخشی» تحصیل

^۵- کارایی را انجام درست کارها و اثربخشی را انجام کارهای درست، تعریف کرده‌اند و ترکیب این دو یعنی انجام کار درست به روش صحیح را بهره‌وری می‌نامند (Sasan, et.al 2004:22). بهره‌وری از فرمول زیر تحصیل می‌شود:

$$\text{بهره‌وری} = \text{کارایی} \times \text{اثربخشی}$$

^۶- به این ترتیب و به درستی باید مصادیقی از پالایش محتوا که پس از جلسه دادرسی و با حکم قضایی صورت می‌گیرد را باید مجازات تکمیلی دانست.

^۲- در میان تدابیر پیشگیری از جرم هم برنامه‌های پیشگیری وضعی که گزینه‌های بیشتری دارند و بر خلاف برنامه‌های پیشگیری اجتماعی زمان‌بر نیستند می‌توانند موضوع مناسب‌تری برای مطالعه با رویکرد تحلیل اقتصادی باشند.

2- Productivity

3- Efficiency

4- Effectiveness

و محتواهایی که برای جرایم رایانه‌ای به کار می‌روند را شناسایی می‌نماید. ماده (۷۴۹) ارائه دهندگان خدمات دسترسی^۱ و ماده (۷۵۱) ارائه دهندگان خدمات میزبانی را به‌عنوان متصدیان اجرایی اعمال فیلترینگ معرفی می‌نماید که موظفند فهرستی که توسط کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه تهیه می‌شود را پالایش نمایند. به این ترتیب قانون‌گذار در صدد است که اولاً با سلب دسترسی و ثانیاً با سلب میزبانی پالایش فضای مجازی را به طور کامل محقق سازد. مطابق با تبصره ۲ از ماده (۷۵۰) شکایت و اعتراض نسبت به مصادیق پالایش شده توسط کارگروه مذکور رسیدگی می‌شود. همچنین مطابق با تبصره ۲ از ماده (۷۴۹) برخی پالایش‌های موردی که در راستای حمایت از شاکی خصوصی صورت می‌گیرد به دستور مقام قضایی رسیدگی کننده به پرونده و پس از احراز مجرمیت یا حداقل محکومیت (اعم از حقوقی یا جزایی) صورت می‌گیرد.

در خصوص شیوه‌های پالایش محتوا در فضای مجازی به طور کلی در ایران چند شیوه خاص برای پالایش محتوای فضای مجازی به کار گرفته شده است. در روش اول؛ فیلترینگ از طریق آدرس آی‌پی انجام می‌شود. در این روش آدرس آی‌پی چهار بخشی مربوط به سروری که سایت ممنوعه در آن قرار دارد، فیلتر می‌شود. اشکال اصلی این روش این است که اکثر سایت‌های اینترنتی از سرویس میزبانی اشتراکی استفاده می‌کنند. در این حالت اگر هزار سایت روی یک سرور قرار داشته باشند و فقط یک سایت جزو سایت‌های ممنوعه باشد با فیلتر شدن آی‌پی دسترسی به هر هزار سایت غیرممکن خواهد بود. این روش در سال‌های اول فیلترینگ در ایران انجام می‌شد و به جهت مکانیسم خود بعضاً موجب فیلتر شدن صفحه‌های دولتی نیز شده است؛ با توجه به درصد خطای بالای آن و اعتراضات فراوان کارشناسان و کاربران متوقف شده است. روش دوم؛ فیلترینگ از طریق فهرست سیاه است؛ در فیلترینگ بر اساس فهرست سیاه، یک فهرست وجود دارد که شامل نشانی وبگاه‌ها که دسترسی به آن‌ها مجاز نیست. دسترسی به سایر وبگاه‌ها یعنی وبگاه‌هایی که در این فهرست وجود ندارند، مجاز است. فیلترینگ مرکزی‌ای که هم‌اکنون در ایران استفاده می‌شود از نوع فیلترینگ سیاه است. در روش سوم؛ فیلترینگ از طریق کلید واژه‌ها است؛ در این روش لیستی از کلمات

کیفری کشور ما برخلاف نظام کیفری فرانسه اقدام تأمینی پیش از احراز مجرمیت پیش‌بینی نشده است (Ardabili, 2013: 211). دوم؛ از آن جا که اقدامات تأمینی در نظام کیفری کشور ما جایگاه چندان مشخصی ندارد (Ardabili, 2015: 109) و با تصویب قانون مجازات ۱۳۹۲ و نسخ صریح قانون اقدامات تأمینی و تربیتی (۱۳۳۹) رویه قانونی و قضایی تثبیت یافته‌ای از مصادیق، حدود و شرایط اقدامات تأمینی به دست نیامده است و مصلحت خاصی نیز در میان نیست تا پالایش‌سازی فضای مجازی را در قالب اقدامات تأمینی شناسایی نمود.

بنا بر آن چه گفته شد و با توجه به مواد و مقرره‌های موجود در زمینه پالایش‌سازی یا فیلترینگ فضای مجازی می‌توان اکثر مصادیق پالایش‌سازی را که توسط کمیته تعیین مصادیق محتوای مجرمانه تعیین شده است را در قالب یکی از تدابیر پیشگیرانه از جرم تحلیل نمود؛ به این ترتیب که به موجب بند ۵ از اصل ۱۵۶ قانون اساسی، پیشگیری از وقوع جرم با پیش‌بینی اقدامات مناسب به‌عنوان وظیفه‌ی قوه قضاییه تعیین شده است و ماده ۷۵۰ از قانون مجازات اسلامی قوه قضاییه را مکلف نموده که کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه را تشکیل دهد و چون دادستان به‌عنوان رئیس دادسرا می‌تواند در پیشگیری از وقوع جرم نقش مهمی ایفا کند و بخشی از وظایف قوه قضاییه را در این زمینه محقق سازد، به‌عنوان رئیس کمیته مزبور تعیین شده است. در میان انواع تدابیر پیشگیرانه یعنی تدابیر پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی^۱ هم پالایش‌سازی فضای مجازی را باید یکی از تدابیر وضعی دانست؛ چه آنکه ماهیتاً یک روش موقعیت‌مدار و در راستای دشوارسازی دسترسی به محتویات مجرمانه است.

اعمال فیلترینگ معمولاً به وسیله ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی و میزبانی در اینترنت انجام می‌شود ولی تعیین سطح، مصادیق و سیاست‌های فیلترینگ با دولت‌هاست. مستند قانونی پالایش فضای مجازی در ایران مواد (۷۴۹) و (۷۵۰) و (۷۵۱) از قانون مجازات اسلامی بخش جرایم رایانه‌ای است.^۲ مطابق با ماده (۷۵۰) از قانون مذکور کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه که دارای ۱۲ عضو حقیقی و حقوقی بوده و با حضور حداقل ۷ عضو رسمیت می‌یابد، به ریاست دادستان کل کشور تشکیل جلسه می‌دهد. این کارگروه دو دسته از محتواهای ناشی از جرایم رایانه‌ای

ارائه دهندگان خدمات دسترسی را چنین تعریف نموده است: «شاخصی هستند که امکان دسترسی کاربران را با شبکه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی و ارتباطی داخلی یا بین‌المللی یا هر شبکه مستقل دیگر فراهم می‌آورند از قبیل تأمین کنندگان، توزیع کنندگان، عرضه کنندگان خدمات دسترسی به شبکه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی». برخی از مصادیق ارائه دهندگان خدمات دسترسی در ایران عبارتند از: افرانت، پارس آنلاین، داتک تلکام، رسپینا، سینتا، شاتل، صبا، مبین‌نت، ندا رایانه، شرکت مخابرات ایران، ایراسل، آسیاتک، های‌وب، فن آوا.

^۲ - اقدامات وضعی پیشگیرنده، ناظر به اوضاع و احوال و شرایطی است که مجرم در آستانه ارتکاب بزه با آن مواجه است؛ پیشگیری وضعی با تغییر وضعیت‌های ماقبل بزهکاری مثلاً از طریق تقویت حمایت از بزه دیده یا دشوار کردن ارتکاب بزه، بزه‌کار را از عملی ساختن اندیشه خود نسبت به آن بزه‌دیده یا آماج حمایت شده صرف نظر خواهد نمود.

^۳ - ماده ۷۴۹ از قانون جرایم رایانه‌ای.

^۴ - Internet Service Provider آیین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی که در تاریخ ۱۲ مرداد ۹۳ به تصویب رئیس قوه قضاییه رسیده است،

حاکمیت باید بنا به ضرورت^۱ و مبتنی بر یک مبنا یا خرد مایه‌ی^۲ توجیه ساز باشد که این مداخله یا ایجاد محدودیت را ضروری یا حداقل مجاز جلوه دهد. در نظام حقوقی ایران به جهت گستره فیلترینگ و کثرت مصادیق آن به نظر می‌رسد چندین مبنای مختلف مورد اهتمام متصدیان پالایش محتوا است.

۱.۲. قیّم مآبی اخلاق مدار

بنا بر یک دیدگاه، افراد جامعه برای اینکه در نتیجه تصمیمات و انتخابات نادرست خود، آسیب نبینند، نیاز به حمایت و به عبارت دیگر مداخله قیّم‌مآبانه دارند. با مبنای «قیّم‌مآبانه» است که دولت به خود حق می‌دهد از برخی رفتارهایی که به زعم خود برای شخص صدمه آور و زیانبار است با استفاده از حربه جرم انگاری و یا توسل به ابزارهای پیشگیری ممانعت به عمل آورد (zinali, 202: 2014). در غالب موارد رویکرد قیّم‌مآبی^۳ در پس توجیهات اخلاقی بروز می‌یابد و با محوریت اخلاق است که قیّم‌مآبی مشروعیت می‌یابد. به باور برخی، قیّم‌مآبی و اخلاق‌گرایی ممکن است هم‌پوشانی داشته باشند. در همین راستا فینبرگ از اصلی موسوم به اصل حمایت‌گرایی قانونی-اخلاقی نام می‌برد که مبتنی بر دفع ضرر اخلاقی^۴ است. وی در کنار اخلاق‌گرایی قانونی از کمال‌گرایی نیز به منزله‌ی یک اصل محدود کننده آزادی سخن به میان می‌آورد. به موجب این اصل پیشرفت و کمال عموم شهروندان و حتی پیشرفت و کمال شخصی که آزادی‌اش محدود شده، می‌تواند دلیل قانع کننده‌ای برای اعمال محدودیت بر یک شخص باشد (Feinberg, 1984; 27). با همین توجیهات حداقل در پارهای موارد فیلترینگ به مثابه پادزهر بد اخلاقی در فضای سایبر مجاز تلقی شده و از گذر آن صیانت از حریم اخلاق در فضای مجازی دنبال می‌شود. لکن باید اذعان داشت که اول؛ اگرچه پالایش محتوا با هدف اخلاقی کردن این فضا و بهبود زندگی انسان‌ها از رشد بستر ترویج بسیاری از بی‌اخلاقی‌های فاحش و نقض آزادی دیگران مانع می‌گردد، خطای انسانی ناشی از نقص سامانه‌های پالایش و آثار اقتصادی گسترده آن بر حیات کسب و کارها، با وظیفه اخلاقی مرتبطان پالایش (کاربران و تنظیم‌گران) مبنی بر پرهیز از آسیب و زیان به دیگران (Rahmati & Shahriari, 2017: 15) در تعارض است و افزون بر آن، غیرمرتبط بودن بسیاری از مصادیق پالایش محتوا در فضای مجازی با اخلاق، توجیه پالایش محتوای اینترنت از منظر اخلاقی را دشوار می‌نماید. بر این اساس می‌توان مدعی شد محدوده‌ی وسیعی از اخلاق، یعنی بد اخلاقی‌های در خلوت را نمی‌توان با ضمانت اجراها یا کسش های حقوقی حمایت نمود. دوم؛ نگرش قیّم‌مآبانه

کلیدی ممنوعه تهیه می‌شود. نرم‌افزار فیلترینگ بر این اساس عمل می‌کند که اگر کلمه ممنوعه در آدرس لینک صفحه درخواستی شما باشد یا توسط شما در موتورهای جستجو وارد شود با پیغام خطا مواجه می‌شوید. این شیوه فیلترینگ هم روش پرخطایی است. بیشترین اعتراضات و مخالفت‌ها با فیلترینگ به دلیل استفاده از این روش است و آخرین شیوه برای پالایش فضای مجازی فیلترینگ براساس محتوا است. این نوع فیلترینگ در دنیا با عنوان (content filter) معروف است که در ایران کمتر از سایر شیوه‌ها مورد توجه قرار گرفته است. در این روش نرم‌افزار فیلترینگ پس از دریافت درخواست از کاربر، صفحه مورد نظر را بررسی می‌کند و در صورتی که حاوی محتوای ممنوعه باشد فیلتر می‌شود. روش چهارم؛ کاهش سرعت پهنای باند است؛ این روش را اگرچه نمی‌توان به طور مستقیم به عنوان ابزار پالایش در نظر گرفت با این حال کارکرد مشابهی دارد. در این روش که اغلب هنگام ناآرامی‌های سیاسی از آن استفاده می‌شود، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، سرعت پهنای باند اینترنت بین‌الملل را کاهش می‌دهد و عملاً دسترسی به شبکه‌های اجتماعی قطع می‌گردد (Akbari & Gabdulhakov, 2019:225).

۲. مبانی پالایش محتوا در ایران

حق بر آزادی یکی از حقوق بنیادین بشر است و پیوند اینترنت و آزادی بیان و نقش آن در تحقق و اجرای این حق بنیادین برکسی پوشیده نیست (Fazael & karami, 2021: 165). در واقع اینترنت، حق آزادی را با چشم‌اندازهای جدید و افق‌های نامحدود مواجه نموده است. درحالی‌که تأمین آزادی در فضای سایبر از جمله وظایف دولت‌های دوران معاصر درآمده است (Motamednadjad, 2017: 21). در ایران کاربست گسترده فیلترینگ در دستور کار قرار دارد و قطع نظر از محتواهای منافی عفت و مستقیماً مجرمانه نظیر تارنماهای اشاعه خشونت، نفرت و خریدوفروش مواد مخدر و برخی موارد این چنینی که پالایش فضای مجازی از آن‌ها مورد وفاق نسبی جامعه است، برخی شبکه‌های اجتماعی محبوب نظیر فیسبوک، تلگرام، اینستاگرام و ابزارهای نمایشگر عمومی مانند یوتیوب در ایران مسدود و بدون استفاده از ابزارهای فیلترشکن غیرقابل دسترس هستند. بی تردید در ضرورت پالایش اینترنت تردید و اختلافی وجود ندارد آن چه نیاز به بررسی و تأمل دارد نحوه اجرای پالایش است (Babazadeh Moghaddam & Asasdi, 2017: 170). چه آن که هر نوع مداخله در حقوق و آزادی‌های شهروندان از سوی

۴ - ضرر اخلاقی (Moral Harm) به ضرری گفته می‌شود که بر جسم، روان و مال اشخاص از طرف خودشان تحمیل می‌شود و آنها را در مقایسه با دیگران در وضعیت بحرانی قرار می‌دهد (Feinberg, 1984: 27).

1- Necessity

2- Rationale= پایه عقلانی

3- Paternalism

مطرح شده که مطابق آن باید با زمینه‌ها، مقدمات اسباب و ابزار گناه و بزه، مقابله کرد و از این راه از وقوع آنها جلوگیری شود (Mirkhalili, 2012:119). در فقه امامیه، هرچند مبنای سد ذرائع به عنوان یک قاعده، مورد پذیرش و قبول قرار نگرفته؛ ولی در قالب امور دیگری، مانند حرمت مقدمه حرام یا وجوب دفع حرام و... همین رویکرد مورد پذیرش قرار گرفته است (Mirkhalili, 2012:97). لذا بعضاً پالایش فضای مجازی در موارد خاصی با توسل به همین مبانی تکلیف‌گرا به عنوان وظیفه حکومت یا دیگر شهروندان مطرح می‌گردد. چالش بزرگ پیش روی این مبنا در تطبیق تکلیف با مصداق است؛ چه آن‌که قطع نظر از برخی موارد که حتی در جوامع غیر دینی اختلافی در تحقق تکلیف برای پالایش یک محتوا وجود ندارد، پالایش گستره وسیعی از مصادیق نمی‌تواند از سر تکلیف باشد.

۳.۲. نظم‌گرایی منفعت‌بنیاد

مبنای سومی که برای توجیه و تجویز تدابیر و اقدامات پیشگیرانه می‌توان مطرح ساخت برخلاف دو مبنای بالا که صبغه «اصولگرایی» داشتند، «عملگرا» است. در این مبنا آن چه که تدابیر پیشگیرانه را معقول و منطقی می‌سازد، «حفظ نظم و امنیت اجتماع» است. واقع‌گرایی از مؤلفه‌های کلیدی این مبناست؛ از این روی به هزینه‌ها و فایده‌های پیشگیری از جرم کاملاً توجه دارد. تحلیل‌های اقتصادی پیشگیری از جرم تا حدی دستاورد همین مبنا است. با این مبنا پالایش فضای مجازی و مسدودسازی دسترسی به محتواها از آن جهت صورت می‌گیرد که نظم اجتماعی تحصیل شود. در این مبنا هر چه هزینه‌های جرم برای جامعه و اشخاص بزه دیده بالاتر باشد، قلمرو مداخله، گستره بیشتری پیدا می‌کند. به این ترتیب اگر ضرر وجود محتوای خاصی در فضای مجازی بیش از نفع آن بود، امر پالایش ضروری جلوه می‌کند. با این حال اگر هزینه‌های پیشگیری، از هزینه‌های جرم بالاتر باشد، دلیلی برای پیشگیری از جرم و پالایش یک محتوا در فضای سایبر باقی نمی‌ماند. به این ترتیب این مبنا می‌تواند توجیه‌ساز مصادیقی از پالایش محتوا نظیر محتویات راجع به مواد مخدر، تروریسم، تحریک به خشونت و... باشد که خطر شدیدی از قبل عدم پالایش آن جامعه را تهدید می‌کند. در برخی جوامع غیرمردم‌سالار نظیر چین، کره شمالی و... مسدودسازی تمام تارنماهای مخالف وضعیت حاکم با همین مبنا یا دست‌آویز و به واسطه تهدیدات امنیتی برای جامعه و تلاش برای حفظ نظم توجیه می‌شود.

اخلاق‌مدار مستلزم شناسایی اختیار گسترده و انحصاری برای حاکمیت در تعیین بایدها و نبایدهای اخلاقی و تعیین مصادیق محتوای غیراخلاقی است که به نوبه خود دست ممیزان را در پالایش محتوای غیراخلاقی بازمی‌گذارد؛ از سوی دیگر فقدان ضوابط، معیارها و شاخص‌های دقیق و جزئی برای مشخص کردن مصادیقی که باید پالایش گردند، منجر به نوعی رفتار سلیقه‌ای از طرف ممیزان می‌گردد؛ اگرچه در راستای رفع این خلاء فهرستی تحت عنوان «فهرست مصادیق محتوای مجرمانه» انتشار یافته است؛^۱ با وجود این، ابهام در تطبیق مصادیق همچنان به عنوان یک چالش اصلی محسوب می‌گردد (Babazadeh, Moghaddam & Asadi, 2017: 170). ثالثاً؛ نگرش اخلاقی به موضوع پالایش محتوای فضای سایبر در عمده موارد منجر به نوعی تزام اخلاقی^۲ در فاعل اخلاقی می‌گردد؛ به رغم این که راهکارهایی، از جمله تقویت تفکر اخلاقی برای کاهش و احتمالاً رفع چنین تعارض‌هایی مطرح شده است، راهکارهای پیشنهاد شده خود با چالش‌های متعددی مواجه است (Rahmati & Shahriari, 2017:18)؛ لذا در تمامی موارد نمی‌توان برای توجیه پالایش به مبنای حاکمیتی-اخلاقی تمسک جست.

۲.۲. تکلیف‌گرایی دین‌مدار

«تکلیف‌گرایی» به‌عنوان مبنای دیگری برای مداخله و محدودیت مورد استناد قرار می‌گیرد. با همه اشتراک و هم‌پوشانی که قیام‌مآبی و تکلیف‌گرایی می‌توانند داشته باشند وجه ممیزه آن دو در این است که برخلاف مبنای قیام‌مآبی که جواز مداخله، اجتناب از فساد و تباهی دیگران مطرح است، در مبنای تکلیف‌گرایی، مداخله و محدودیت از آن جهت صورت می‌گیرد که تکلیف مداخله‌کنندگان انجام شود. در واقع با این مبنا امثال یک امر، مجوز و ضرورت یک اقدام پیشگیرانه را ایجاب می‌کند. در جوامع ایدئولوژیک مبنای تکلیف‌گرایی دایر مدار جهان بینی و ایدئولوژی خاص جامعه است؛ در بیشتر این جوامع دین به‌عنوان ایدئولوژی غالب و شریعت یا هنجارهای دینی راهنمای مداخله‌کنندگان در اجرای تکلیف است. طبق آیه ۵۹ سوره نساء، تکلیف مسلمانان بر ترویج فضایل اخلاقی و زدودن جامعه از ردایل اخلاقی به عنوان تکلیف‌گرایی دینی استنتاج شده است (Naderi & Haji Hasan, 2017:98)؛ بر این بنیاد، اخلاق تکلیف‌گرا یا وظیفه‌گرا آن دسته از نظریات اخلاقی است که طبق آن برخی رفتارها صرف نظر از نتایج ماحصل باید یا نباید انجام شوند (Shiravand & Ranjkesh, 2016: 11-12). در این راستا در شریعت اسلام و فقه اسلامی، قاعده سد ذرائع، در میان کسانی که آن را پذیرفته‌اند با یک ایده‌ی تکلیف‌مدار و در بافتار وجوب شرعی

^۲ تزام اخلاقی (Moral Dilemma) وضعیتی است که فاعل اخلاقی در آن به علت هم‌زمانی دو یا چند وظیفه اخلاقی، تنها قادر به انجام یکی و نقض دیگری است (Kvalnes, 2019:10).

^۱ <https://cyberpolice.ir/page/2551>

۳. پالایش محتوا در سنجش کارایی

به طور کلی کارایی به مفهوم حداکثر استفاده ممکن از منابع و فرصت‌های در دسترس است. کارایی زمانی به صورت فنی مورد اشاره قرار می‌گیرد و گاهی به صورت اقتصادی مورد توجه است. تحقق کارایی فنی به این معناست که از تمامی منابع و فرصت‌ها استفاده شده و اتلاف منابع صورت نگرفته باشد؛ اما کارایی اقتصادی، علاوه بر در برداشتن عدم اتلاف منابع مستلزم انجام بهترین استفاده از آن منابع در میان مصارف مختلف می‌باشد (Dadgar, 2018: 382)، که به آن «کارایی پارتو^۱» یا «بهینه پارتو» گفته می‌شود. بهینه پارتو یک حالت اجتماعی کارآمد است و به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن بهبود وضعیت یک فرد فقط با بدتر شدن وضعیت فرد دیگر ممکن باشد (Layard & Walters, 1987: 7). می‌توان گفت که اگر بدون تغییر در وضعیت دیگران، حداقل وضعیت یک نفر بهبود یابد (یا خراب شود)، رفاه افزایش (یا کاهش) می‌یابد. واضح است که هیچ وضعیتی نمی‌تواند بهینه باشد، مگر این که همه پیشرفت‌های احتمالی به این شیوه ایجاد شده باشد. بازار رقابت کامل از این لحاظ یک ایده‌آل مطلوب و رفاهی است (Henderson & Quandt, 1958: 202). در مجموع، کارایی در اقتصاد به معنی دستیابی به حداکثر تولید با استفاده از امکانات در دسترس است. به عنوان نمونه اگر یک دانشجو در یک زمان مشخص بتواند دو کتاب را مطالعه نماید؛ با این حال این زمان را صرف مطالعه یک کتاب نموده باشد، کارایی اقتصادی تحقق نیافته است. اگر با افزایش امکانات، برای مثال در اختیار داشتن یک رایانه، توانایی مطالعه او به سه کتاب در آن بازه زمانی برسد و او مطالعه خود را به دو کتاب افزایش دهد، همچنان کارایی اقتصادی محقق نشده است؛ زیرا از حداکثر مقدار قابل دستیابی فاصله دارد. در تعریفی مشابه انجمن بین‌المللی پیشگیری از جرم، کارایی را این چنین تعریف نموده است: میزان و حدی که یک اقدام هنگامی که در شرایط مطلوب طراحی و اجرا شده، به جای مضر بودن، مفید باشد (Hummel & Hummel, 2014: 41).

در اقتصاد متداول‌ترین روش برای ارزیابی یک نهاد، مانند پالایش محتوا، تحلیل هزینه-فایده و تابع رفاه اجتماعی است. مفهوم تابع رفاه اجتماعی ابتدا توسط برگسون (۱۹۳۸م) مطرح شد و سپس توسط ساموئلسون (۱۹۴۷)^۲ و آرو (۱۹۵۱)^۳ توسعه یافت. تابع رفاه اجتماعی عواملی را نشان می‌دهد که قرار است رفاه جامعه به آن وابسته باشد و بهبود در آن در اثر اتخاذ یک سیاست بیانگر بهبود رفاه جامعه و مفید بودن آن سیاست است. تابع رفاه ساموئلسون-برگسون ارتباطی را بین رفاه اجتماعی و کلیه

متغیرهای ممکن که بر رفاه هر فرد تأثیر می‌گذارند برقرار می‌کند، در نتیجه خصوصیات کلی تابع رفاه اجتماعی مانند ویژگی‌های یک تابع مطلوب فردی است. تابع رفاه اجتماعی به شکل $W = F(U_1, U_2, \dots, U_n)$ تعریف شده که در آن W رفاه اجتماعی و $U_1, \dots, U_n$ سطح مطلوبیت افراد ۱ تا n است و در این تابع با افزایش سطح مطلوبیت افراد، رفاه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. بنابراین هر زمان سطح مطلوبیت یک فرد بدون کاهش سطح مطلوبیت فرد دیگر افزایش یابد، مقدار شاخص رفاه اجتماعی افزایش می‌یابد، در نتیجه این تابع با معیار بهینگی پارتو مطابقت دارد و برای هر وضعیت اقتصادی مقداری را تعیین می‌کند که این مقادیر نیز معیاری برای مقایسه بین وضعیت‌ها است.

آرو (۱۹۵۱م) نشان داد که حتی اگر ترجیحات افراد سازگار باشد، دستیابی به تابع رفاه اجتماعی ممکن نیست. او بیان می‌کند برای این که یک تابع رفاه اجتماعی بتواند در حد نسبتاً قابل قبولی مورد تأیید قرار گیرد باید شش اصل را داشته باشد که شامل: اصل رتبه‌بندی کامل، اصل انتقال پذیری، اصل حساسیت ترجیحات اجتماعی به ترجیحات فردی، اصل غیر تحمیلی بودن رجحان‌های اجتماعی، اصل غیر دیکتاتوری بودن ترجیحات اجتماعی و اصل استقلال ترجیحات اجتماعی از حالات نامربوط دیگر. قضیه عدم امکان‌پذیری آرو نشان می‌دهد که هر شیوه رتبه‌بندی اجتماعی به هر شکلی اجرا شود حداقل یکی از اصول فوق را نقض خواهد کرد و تشکیل تابع رفاه اجتماعی بر پایه ترجیحات فردی ممکن نیست. به طور مشابه، در حالی که ارزیابی یک پروژه یا سیاست مستلزم دقت در مورد پیامدهای آن است، نظریه تحلیل هزینه-فایده تحلیل را به مدل خاصی از اقتصاد گره نمی‌زند و به اندازه کافی غنی و انعطاف‌پذیر است تا راهنمایی‌های مفیدی را برای تصمیم‌گیری و یک انتخاب واقعی از سیاست‌ها ارائه دهد (Dereze & Stern, 1983: 983). در تحلیل هزینه-فایده در صورتی که منابع استفاده شده (هزینه‌ها) از نتایج به دست آمده (فایده‌ها) کمتر باشد، کارایی منفی و در صورتی که نتایج به دست آمده از منابع استفاده شده افزون باشد، کارایی مثبت ارزیابی می‌شود. به عبارتی از منظر تحلیل‌های اقتصادی، هزینه‌های پیشگیری از جرم نباید بیشتر از هزینه‌هایی گردد که جرم در صورت تحقق به بار می‌آورد، چه در غیر این صورت روشن خواهد شد که تخصیص آن هزینه‌ها برای پیشگیری از جرم به لحاظ اقتصادی کارا نبوده است (Fazli & Babayi, 2016: 230). پیش‌فرض متصدیان دستگاه عدالت کیفری در کشور ما که تدابیر پالایش محتوا را اعمال می‌کنند،

3- Paul Samuelson (1947)

4- Kenneth J. Arrow (1951)

1- Vilfredo Pareto

2- Abram Bergson (1938)

فایده‌مندی^۱ این تدابیر در مقایسه با هزینه‌های آن است، با این حال باید صحت این پیش فرض را سنجید.

۱.۳. فایده‌مندی پالایش محتوا

در علم اقتصاد، فایده یا منفعت، وارونه هزینه عبارت است از نتیجه مطلوبی که از برنامه ایجاد می‌شود و یا نتیجه نامطلوبی که از وقوع آن ممانعت به عمل می‌آید (Alvani, 2000:48). در ادبیات پیشگیری، با اقتباس از دانش اقتصاد در کنار منافع مستقیم، دو دسته از منافع غیرمستقیم با عنوان «منافع پیش‌رس»^۲ و «انتشار منافع»^۳ شناسایی شده‌اند. اصطلاح منافع پیش‌رس ناظر به آن دسته از منافع برنامه‌های پیشگیری از جرم است که پیش از اجرای برنامه پیشگیری به جهاتی مانند اعلام اجرای برنامه در آینده نزدیک یا ترس و عقب‌نشینی مجرمان و... به دست می‌آید و موجب کاهش میزان جرم پیش از اجرای برنامه می‌شود (Smith, 2013:26). اصطلاح انتشار منافع نیز در نقطه مقابل مفهوم جابه‌جایی جرم قرار دارد و به مفهوم گسترش منافع به منطقه‌ها، موضوعات و کسانی که هدف برنامه‌ی پیشگیری از جرم نبوده‌اند و از مداخله‌های پیشگیرانه سود برده‌اند، می‌باشد.

پالایش محتوا، دست کم در برخی مصادیق خود دارای فایده‌ها و منافع مستقیم است؛ آنگاه که محتواهای آموزشی یا انگیزشی برای تولید مواد مخدر صنعتی یا سلاح، باعث توانایی یا تحریک کاربران در انجام رفتارهای مجرمانه می‌شوند، عملاً راهی جز پالایش محتوا باقی نیست و پالایش محتوای این چنینی به جهت منافعی که از گذر پیشگیری از جرم نصیب جامعه و بزه دیدگان بالقوه خود می‌کند، دارای فایده مستقیم ارزیابی می‌شود. همچنین از پالایش چنین محتواهایی برخی فواید دیگر مانند جلوگیری از آشنایی بزهکاران مختلف با یکدیگر در این فضاها و ممانعت از تبانی و همدستی آن‌ها نیز به دست می‌آید که در ابتدا مطمع نظر متصدیان پالایش محتوا نبوده است. با این حال منافع پیش‌رس خاصی از پالایش محتوا متصور نیست؛ چه آن‌که بعید است اعلام پالایش محتوا موجب تغییر در رفتار کاربران فضای مجازی در جهت کاهش استفاده از آن محتوا شود، بلکه برعکس ممکن است اعلام قبلی پالایش یک محتوا یا قلمرو خاص موجب دانلود یا بارگیری بیشتر آن برنامه از خوف عدم امکان دسترسی به آن شود.^۴ در مجموع و با اذعان به امکان فایده‌مندی پالایش محتوا، درجه فایده تا حد زیادی به امکان جابه‌جایی جرم وابسته است. اگر در

نتیجه اقدامات پیشگیرانه، بزهکاری تنها به مکان یا زمان دیگری منتقل شود یا متوجه افراد دیگری گردد، پیشگیری از جرم همچون بازی بی‌فایده‌ای خواهد بود (Anderson, 2013:427) که جز هدر رفت منابع، برآیندی برای جامعه نخواهد داشت. تصور کنید یک ساختمان از سه ضلع خود به مجهزترین تدابیر امنیتی مجهز شده باشد و تمام درب‌ها و منافذ ساختمان تحت کنترل بالا باشد اما در ضلع چهارم ساختمان یک درب به صورت باز رها شده باشد، هیچ‌گاه نمی‌توان چنین ساختمانی را ایمن از سرقت و تجهیزات امنیتی به کار رفته در این ساختمان را مفید فایده دانست؛ چرا که سارقانی که قصد ورود به ساختمان را دارند از همین درب باز به ساختمان وارد شده و تمام هزینه‌های انجام شده برای افزایش امنیت ساختمان هدر رفته است. در خصوص پالایش محتوا نیز وضعیت مشابهی وجود دارد؛ به طور نمونه با وجود تصمیم کمیته تعیین محتوای مجرمانه بر پالایش سایت‌های قمار و شرط‌بندی و پالایش بسیار از این سایت‌ها هنوز هم بسیاری دیگر از این سایت‌ها وجود دارد که بدون هیچ‌گونه محدودیتی به فعالیت بزهکارانه خود ادامه می‌دهند. بی‌شک این وضعیت، به انتقال جرم به این فضاها می‌انجامد. چه آن‌که هزینه جابه‌جایی جرم در فضای سایبر بسیار کمتر از هزینه جرم در دنیای واقعی است. از این رو، فایده‌مندی پالایش محتوا علاوه بر آن‌که با مبانی و موضوعات مورد پالایش محتوا ارتباط دارد، در گرو توجه به برابری در پالایش محتواهای مشابه نیز هست. در غیر این صورت پالایش محتوا در فرض توفیق در سلب دسترسی کاربران به محتواهای پالایش شده، به جابه‌جایی جرم می‌انجامد و عملاً برآیندی نخواهد داشت.

۲.۳. هزینه‌های اجرای پالایش محتوا

بر اساس گزارش سازمان همکاری و توسعه اقتصادی OECD بر اثر فیلتر اینترنت در سال ۲۰۱۱ در مصر که جهت قطع ارتباط اعتراض‌کنندگان در آن کشور به مدت پنج روز صورت گرفت، ۹۱ میلیون دلار به اقتصاد این کشور آسیب وارد شد (West, 2016). بر اساس همین تحقیق، ۳۱ مورد فیلترینگ کوتاه‌مدت اینترنت در ۱۹ کشور به مدت یک سال از اول جولای ۲۰۱۵ تا ۳۰ ژوئن ۲۰۱۶، قریب به ۲ میلیارد و چهارصد میلیون دلار به تولید ناخالص ملی آن کشورها آسیب وارد کرده است. برای نمونه این آسیب اقتصادی در هند ۹۶۸ میلیون دلار، در عربستان سعودی ۴۶۵ میلیون دلار، در مراکش ۳۲۰ میلیون دلار، در عراق

^۳ - Diffusion of benefits

^۴ - به طور نمونه بررسی‌های آمار دانلود برنامه تلگرام از طریق اپ استور گوگل پلی نشان می‌دهد، در هفته‌های منتهی به فیلترینگ تلگرام با افزایش شایعات مبنی بر فیلترینگ این شبکه اجتماعی، آمار بارگیری این برنامه خیلی زیاد بوده است که علت آن را باید در خوف کاربران در عدم امکان بارگیری این برنامه پس از فیلترینگ دانست.

^۲ - در دانش اقتصاد فایده، منفعت یا سود به نتیجه مطلوبی گفته می‌شود که در اثر برنامه ایجاد می‌گردد یا نتیجه نامطلوبی که از وقوع آن جلوگیری می‌شود (الوانی، ۱۳۷۹: ۴۸). فایده ممکن است جنبه مادی یا غیر مادی داشته باشد. فایده گاه به صورت مستقیم از یک برنامه حاصل می‌شود و گاه به عنوان نتیجه غیر منظور به دست می‌آید.

^۲ - Anticipatory benefit

مبادله شده در این فضا ساخت و تولید ایران بود. پس از بروز ناآرامی‌های اخیر ایران تا به اکنون که متعاقب آن فیلترینگ شدید بر اینستاگرام و اینترنت بین‌الملل اعمال شد، کسب و کار و محل ارتزاق نزدیک به ۱۰ میلیون ایرانی تحت تأثیر قرار گرفته است. علاوه بر هزینه‌های اجرای فیلترینگ که به نوعی هزینه مستقیم فیلترینگ می‌باشد برخی هزینه‌های دیگر که به صورت غیرمستقیم و ناخواسته از اجرای فیلترینگ ناشی می‌شوند و هزینه‌های فرصت از دست رفته در این خصوص قابل بحث و بررسی هستند.

۱.۲.۳. هزینه‌های جانبی (دش‌نشت‌ها)

در علم اقتصاد برای احتساب هزینه‌های یک برنامه، هزینه‌هایی که به افراد غیر ذی‌حق تحمیل می‌گردد، تحت‌عنوان «دش‌نشت‌ها» یا هزینه‌های جانبی^۴ مطرح می‌شود.^۵ به طور نمونه آلودگی‌های ایجاد شده به وسیله یک کارخانه نمونه‌ای از این هزینه‌ها است که به همسایگان آن تحمیل می‌شود. این هزینه‌ها در واقع هزینه‌هایی هستند که به افراد خارجی و غیر ذینفع از یک برنامه یا یک فعالیت تولیدی می‌رسند (Sasan, et. al, 2004: 50). با اقتباس از این مؤلفه علم اقتصاد، در احتساب هزینه‌های برنامه پالایش محتوا نباید از دش‌نشت‌های آن غافل شد؛ اجرای فیلترینگ، نشت‌های هزینه‌ای مختلفی از قبیل مسدودیت آدرس‌ها و پالایش محتواهای غیر منظور، کاهش سرعت و اختلال در دسترسی به اینترنت را در پی دارد. به طور نمونه، رئیس سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی تأیید نمود که اختلال در سامانه‌ها و سرعت به‌ویژه پس از اجرای فیلترینگ فراگیر شبکه اجتماعی تلگرام و به موجب آن به‌وجود آمده است.^۶ گزارش‌های تفصیلی از میزان هزینه‌ها و زیان‌های ناشی از فیلترینگ در ایران کمتر وجود دارد؛ تنها در خصوص فیلترینگ تلگرام برآورد شده است که درآمد سالانه‌ی دولت از تلگرام ۲۳۰۰ میلیارد تومان و درآمد ارائه‌دهندگان خدمات هم ۵۰۰۰ میلیارد تومان محاسبه شده بود که با فیلترینگ این شبکه اجتماعی این درآمدها کلاً یا بعضاً

۲۰۹ میلیون دلار، در برزیل ۱۱۶ میلیون دلار، در جمهوری کنگو ۷۲ میلیون دلار، در پاکستان ۶۹ میلیون دلار، در بنگلادش ۶۹ میلیون دلار، در سوریه ۴۸ میلیون دلار، در ترکیه ۳۵ میلیون دلار، در ویتنام ۱۲ میلیون دلار، در اتیوپی ۸ و نیم میلیون دلار، در چاد قریب به ۴ میلیون دلار و در بحرین یک میلیون دلار برآورد شده است. قدر مسلم آنکه وقتی فیلترینگ کوتاه‌مدت، می‌تواند چنین خسارتی به اقتصاد کشورها وارد آورد، اجرای این راهبرد در درازمدت و به صورت دائم این خسارت بسیار فزون‌تر خواهد بود و نتیجه این امر چیزی جز کند شدن آهنگ توسعه اقتصادی نخواهد بود (Fazli & Babayi, 2016:220). هرچند آمار رسمی از هزینه‌های اجرای برنامه‌های پالایش محتوا در ایران با این درجه از گستردگی در دست نیست؛ لکن آمارهای جدید موسسه تحقیقات آماری استاتیس‌تا (Statista) با تأیید ضررهای اقتصادی ناشی از محدودیت‌ها و اختلالات اینترنتی، نشان می‌دهد که بهای این مسدودسازی‌ها برای ایران در سال ۲۰۲۰ میلادی برابر ۷۷۳ میلیون دلار بوده است تا به این ترتیب ایران جایگاه دومین کشور جهان از این نظر را به خودش اختصاص بدهد.^۱ همچنین بنا بر اعلام معاون وزیر ارتباطات و فناوری اطلاعات و رئیس سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی در سال ۱۳۹۴ در هر سال بیش از ۱۱۰ میلیارد تومان برای اجرای طرح فیلترینگ هوشمند در برخی شبکه‌های اجتماعی صرف می‌شود.^۲ درباره تعداد کسب و کارهای فعال در اینترنت و میزان زیان‌های وارده بر آن‌ها پس از فیلترینگ آمار رسمی در دسترس نیست؛ مرکز پژوهشی بتا به‌عنوان مجموعه‌ای که با دستگاه‌های حاکمیتی و اجرایی همکاری نزدیکی درباره تحلیل اطلاعات و داده‌ها دارد، در بهمن ماه سال ۱۴۰۰ اعلام کرد درآمد ۹ میلیون نفر ایرانی در قالب یک میلیون و هفتصد هزار کسب و کار بومی و استانی از طریق اینستاگرام تأمین می‌گردد.^۳ مرکز مزبور در مهر ماه سال ۱۴۰۱ نیز تعداد کسب و کارهای فعال را ۲ میلیون اعلام کرد که طبق آن ۶۴ درصد صاحبان کسب و کارها زنان بودند و ۷۱٪ محصولات و کالاهای

^۴- Externalities

^۵- باید توجه داشت که در ادبیات تحلیل اقتصادی حقوق هزینه‌های بیرونی جرم (the externalities cost of crime) یا هزینه‌های آلودگی جرم (the pollution cost of crime) اصطلاحاتی هستند که برای تعریف هزینه‌هایی که از جرم و نه از برنامه‌های پیشگیری ایجاد می‌شود به کار می‌روند، لذا نباید آنها را با هزینه‌های نشت ناشی از اجرای برنامه‌های پیشگیری اشتباه گرفت.

^۶- جوشقانی، علی (۳۱ اردیبهشت ۱۳۹۷) اختلالات اینترنت به دلیل فیلترینگ تلگرام است، خبرگزاری ایسنا قابل دسترس در:

<https://www.isna.ir/news/97023117513>

^۱ - <https://donya-e-qtasad.com/fa/tiny/news-3951123>

^۲- عمیدیان، علی اصغر (۲۴ بهمن ۱۳۹۴) انعقاد بیش از ۱۱۰ میلیارد تومان قرارداد برای اجرای فیلترینگ هوشمند، جهت مشاهده این خبر بنگرید به:

<http://khouzestan.isna.ir/Default.aspx?NSID=5&SSLID=46&NID=70586>

^۳<https://betaco.ir/%d8%af%d8%b1%d8%a2%d9%85%d8%af-%db%b9-%d9%85%db%8c%d9%84%db%8c%d9%88%d9%86-%d9%86%d9%81%d8%b1-%d8%a7%d8%b2-%d8%a7%db%8c%d9%86%d8%b3%d8%aa%d8%a7%da%af%d8%b1%d8%a7%d9%85/>

پرسش مطرح می‌شود که پالایش محتوا و فیلترینگ چگونه می‌تواند عوامل شکست بازار را تقویت کند؟ فیلترینگ در ایران بیشتر مربوط به شبکه‌های اجتماعی بوده و این شبکه‌ها به دلیل ایجاد ارتباط گسترده بین افراد، فرصتی برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای اینترنتی به‌وجود آورده‌اند و در نقش یک بازار مجازی ظاهر شده‌اند که رقیب بازارهای واقعی هستند. ورود و خروج به بازار در شبکه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام برای همه آزاد بوده و تمامی کسب‌وکارها در ابتدا از وضعیت یکسان برخوردار هستند که این نشان‌دهنده نبود رانت ریکاردویی در این بازار است. یعنی پیشرفت هر کسب‌وکار مبتنی بر نوآوری و خلاقیت او در تبلیغات و جذب مخاطب است. در نتیجه بازار ایجاد شده در فضای مجازی به بازار رقابتی نزدیک بوده و فیلتر شدن شبکه‌های اجتماعی بر مخاطب می‌تواند عوامل مربوط به شکست بازار را تقویت کند که این مصداق کاهش کارایی و رفاه در اقتصاد است. همچنین در این بازار بنگاه‌ها با انتشار تصویر و فیلم از نحوه تولید محصول خود و اطلاع‌رسانی در مورد قیمت‌ها، تقارن اطلاعاتی میان خریدار و فروشنده را تقویت می‌کنند و هرچقدر افراد از قیمت سایر محصولات و بنگاه‌ها اطلاع داشته باشند شکست بازار از طریق عدم تقارن اطلاعاتی کاهش می‌یابد. بر این اساس فیلترینگ با محدود کردن گردش اطلاعات در فضای مجازی می‌تواند منجر به شکست بازار و کاهش کارایی در اقتصاد شود.

۴. پالایش محتوا در سنجه اثربخشی

«اثربخشی» دومین عنصر بهره‌وری است. نقش مؤثر یک برنامه در دستیابی به اهداف خود و نتایج عملی برآمده از آن اثربخشی آن برنامه را نمایان می‌سازد. نظریه‌پردازان حقوقی و محققان میان رشته‌ای حقوق و اقتصاد، اصل کارایی را که ناظر بر هزینه‌های مربوط به نتایج سیاست حاکم بر قانون است بر سایر اصول از جمله کارآمدی و اثربخشی ترجیح می‌دهند؛ اما باید اذعان داشت که یک رویکرد به تنهایی نمی‌تواند عهده‌دار تحلیل قوانین و سیاست‌های حاکم بر آن باشد، اثربخشی به عنوان مؤلفه‌ای برای تحلیل مسائل حقوقی در مرحله پیشاتقنین و پساتقنین مطرح شده است. (Mousmouti, 2022:30) اثربخشی گاه به‌عنوان معادل کارایی استعمال می‌گردد، در حالی که میان این دو از نظر مفهومی

منتفی شده است و بنا بر ارتباطات در مدت فیلترینگ ۱۳ روزه شبکه اجتماعی تلگرام در دی‌ماه ۱۳۹۶، درآمد شرکت پست ۱۸ درصد و تراکنش‌های بانکی نیز ۴۰ درصد کاهش پیدا کرده است.^۱ همچنین مطابق با آمارهای که از مرکز رسانه‌های دیجیتال وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی اعلام شده با فیلترینگ تلگرام بساط ۹۰۰۰ کسب و کار خرد اینترنتی که به‌صورت رسمی و با دریافت مجوز به فعالیت اقتصادی در این شبکه اجتماعی مبادرت می‌ورزیدند، برچیده شد.^۲ همچنین با فیلترینگ شبکه‌های اجتماعی کاربردی همچون تلگرام و اینستاگرام، بسیاری از افراد برای رفع نیازهای متنوع خود از جمله گردش کسب و کارها و دسترسی به محتوای علمی و غیره به تهیه فیلترشکن روی آورده‌اند؛ بر اساس آمار غیر رسمی اگر فقط ۲۵ درصد از کاربران از فیلترشکن‌های پولی استفاده کنند، گردش مالی فروشندگان این ابزارها به بیش از هزار و ۸۰۰ میلیارد تومان می‌رسد.^۳ نباید فراموش کرد که هزینه‌های مذکور که تنها بخشی از هزینه‌های نشست یا دُش نشست‌های پالایش محتوا در ایران است، قطع نظر از هزینه‌های گزافی است که پالایش فراگیر اطلاعات می‌تواند با ایجاد محدودیت برای جوانان و نوجوانان و مراکز علمی کشور به توسعه فرهنگی کشور وارد آورد و یا هزینه‌هایی که اشتباه در فیلترینگ می‌تواند به همراه داشته باشد چه آنکه حتی با استفاده از برنامه‌های پیشرفته و هوشمند فیلترینگ، اشتباهات زیادی رخ می‌دهد (Babazadeh Moghaddam & Asasdi, 2017: 172).

از طرف دیگر فیلترینگ می‌تواند منجر به کاهش کارایی در بازار شود. در ادبیات اقتصاد، بازار رقابت کامل یک بازار کارا است که سه شرط کارایی مصرف، کارایی تولید و کارایی ترکیبی را محقق می‌سازد و به تعادل در این بازار تعادل رقابتی گفته می‌شود. براساس قضیه دوم رفاه هر تخصیص کارایی پارتو یک تعادل رقابتی است، بنابراین در مورد حداکثر رفاه نیز همینطور است و هر حداکثر رفاهی یک تعادل رقابتی است (Varian, 1992: 334). اما عواملی همواره وجود دارد که می‌تواند بازار را از تعادل رقابتی خارج کند که به آن‌ها عوامل شکست بازار گفته می‌شود. این عوامل را می‌توان به چهار گروه تقسیم‌بندی کرد: رقابت ناقص^۴، اطلاعات نامتقارن و اطلاعات ناقص^۵، پیامدهای خارجی^۶ و کالاهای عمومی (Nicholson & Snyder, 2008: 475).^۷ حال این

^۴ - به نقل از خبرگزار خبرآنلاین، ۲۲ تیر سال ۱۴۰۲

^۲ - آذری جهرمی، محمد جواد (۲۹ دی ۱۳۹۶) کاهش ۴۰ درصدی تراکنش بانکی با فیلتر تلگرام، زیر قابل دسترس است در:

<http://www.iribnews.ir/fa/news/1998900/>

4- Imperfect equilibrium

5- Asymmetric information and Imperfect information

6- Externalities

7- Public goods

^۳ - این خبر در خبرگزاری ایسنا به آدرس زیر قابل دسترسی است:

<https://www.isna.ir/news/96101708620/>

نشان ندهند یا حتی به مقابله با آن بپردازند (Friedman, 1975: 62). آمار منتشر مرکز پژوهشی بتا نشان می‌دهد پس از فیلترینگ گسترده اینستاگرام، آمار بازدید از پست‌ها و پیام‌های شبکه اجتماعی تلگرام از ۱.۲ میلیارد بار بازدید در اواسط شهریور به ۲.۸ میلیارد بار بازدید در اواسط مهر رسیده است؛ رشد دو برابری بازدید از یک شبکه اجتماعی هنگام فیلتر شدن شبکه اجتماعی محبوب دیگر، نشان از ناکامی در سیاست‌های فیلترینگ در ایران است که نتیجه آن تحمیل هزینه‌های اقتصادی گزاف به مردم است. گرچه روش‌های نوین پالایش محتوا در ایران ابعاد گسترده‌ای به خود گرفته است (Deibert et al., 2019: 3-4)، به گونه‌ای که ایجاد محدودیت در اتصال به فیلترشکن‌های رایگان و غیرپولی مورد هدف بوده است، با این حال اعمال گسترده فیلترینگ در اینترنت بین‌الملل موجب شده است کاربران و سازندگان شبکه‌ها شیوه‌های جدیدی برای دور زدن فیلترینگ ابداع کنند؛ افزایش نرم‌افزارهای دور زدن فیلترینگ اعم از پولی و غیرپولی، پراکسی تلگرام و واتساپ از جمله قابلیت‌هایی است که در واکنش به ناآرامی‌های اخیر مطرح شده است.

نداشتن درک کافی از مسئله متنازع‌فیه هنگام انتخاب راهبردهای تقنینی، گزینش قواعد نامناسب و مبهم و درهم‌آمیختن موضوع‌های گوناگون در یک قانون از جمله ایرادات مواد قانونی حاکم بر پالایش محتوای اینترنتی است. با نظر به این که در عمل گستره مصادیق پالایش ابعاد وسیع‌تری همچون پلتفرم‌های قابل اعتماد مردم برای کسب و کارها و امور شخصی خود به خود گرفته است لازم است در قانون خاص، جامع و مانعی از حیث مصادیق و وظیفه‌ها و مسئولیت‌های مربوط به پالایش غیراصولی و سلیقه‌ای و راهکارهای انطباق افراد مشمول تدوین و تصویب گردد؛ چنین امری نه تنها منجر به روشن شدن اختیارات و وظایف و مسئولیت متولیان فیلترینگ خواهد شد بلکه منجر به شفافیت برای تابعان قانون خواهد شد (Babazadeh Moghaddam & Asasdi, 2017: 191).

۲.۴. نتایج، پیامدها و تأثیرات پالایش محتوا

هدف اصلی از وضع قاعده حقوقی مبنی بر ممنوعیت یا جواز عمل یا رفتاری، دست یافتن به نتایجی است که پیش از تصویب، حصول آن مطمح نظر قانون‌گذار بوده است. در تحلیل اثربخشی قانون اجرا شده سه مورد را می‌توان شناسایی کرد: نتایج؛ که تبعات مستقیم ناشی از اجرای قانون است. پیامدها؛ آثار ناشی از نتایج قانون هستند و شامل تغییرات گسترده قانونی، رفتاری یا اجتماعی می‌باشد. تأثیرات؛ ناظر بر اثر کلی مثبت یا منفی قانون بر رفتار افراد، فارغ از آن چه قانون‌گذار قصد کرده می‌باشد. تأثیرات قانون نه تنها نشان‌دهنده میزان تبعیت تابعان قانون است بلکه کیفیت

تمایز اساسی وجود دارد؛ اثربخشی بر نتایجی که به طور مستقیم از قانون و سیاست تقنینی حاصل می‌گردد تمرکز دارد (پرسش این است که آیا سیاست تقنینی نسبت به موضوع خاص همانطور که در ابتدا برنامه‌ریزی و هدف‌گذاری شده بود به طور مطلوب عمل می‌کند؟ آیا می‌تواند به نتایج بلافصل پیش‌بینی شده دست یابد؟) در مقابل کارایی به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا قانون با کم‌ترین هزینه به حداکثر سود می‌رسد؟ از جمله مؤلفه‌هایی که در اثربخشی قوانین مورد کنکاش قرار می‌گیرد افزایش روشن و نتایج و پیامدهای حاصل از اجرای قانون است.

۱.۴. افزایش کارایی حاکم بر پالایش محتوا

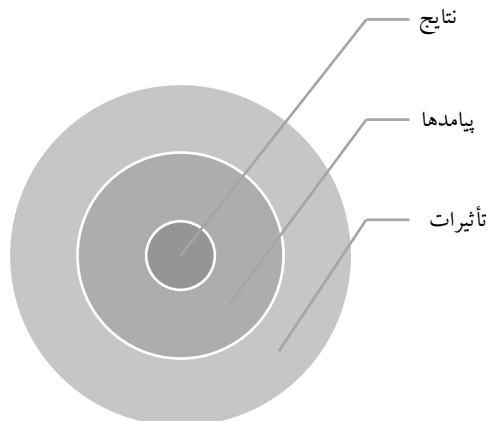
از عوامل مؤثر در اثربخشی یک سیاست و برنامه پیشگیری، داشتن افزایش روشن از جمله گزینش قواعد، فنون و سازوکارهای انطباق مناسب برای تابعان قانون است. افزایش کارایی متن و مفاد هر قانون منعکس می‌گردد و به گفته فولر گزینش نامناسب یا مبهم یا نامشخص آن منجر به اختلال و نابه‌سامانی در نظام حقوقی می‌گردد (Fuller, 1968: 41). در خصوص فیلترینگ ماده ۷۴۹ ضمن تفویض اختیار تعیین مصادیق عناوین مجرمانه به کارگروه مربوطه، معیار اعمال پالایش را محتوای ناشی از جرایم رایانه‌ای و محتوایی که برای ارتکاب جرایم رایانه‌ای به کار می‌رود تعیین کرده است. اگرچه فهرست مصادیق محتوای مجرمانه منتشر شده توسط کارگروه تاحدودی موجب تبیین موضوع شده است اما در عمل گشاده‌دستی در تعیین مصادیق، رفتارهای سلیقه‌ای و فقدان ضابطه میزان مداخله، اعمال ناصحیح و افراطی این شیوه در عمده موارد منجر به نقض حقوق بشر افراد می‌گردد (Pournajafi, et.al, 2022: 171)، عدم تعیین شاخص دقیق مبنی بر میزان و حدود مداخله دولت از جمله ایرادات افزایش کارایی قانون حاکم بر فیلترینگ است. پیش‌بینی معیارهای پذیرفته شده در اسناد بین‌المللی از جمله ضرورت^۱ و تناسب^۲ می‌تواند راهگشا باشد. بر این بنیاد، پالایش محتوای موجود در فضای سایبر توسط حاکمیت باید محدود به موارد ضروری از جمله اشاعه تولید و استعمال مواد مخدر، محتوای مستهجن و مواردی از این قبیل باشد و افزون بر آن، فیلترینگ باید بر اساس اصول پذیرفته شده صورت گرفته و متناسب با محتوای مورد پالایش باشد به گونه‌ای که تأثیری در حقوق و آزادی‌های افراد از جمله حق آزادی بیان نداشته باشد.

انطباق تابعان قانون با مقصود قانون‌گذار از عوامل اصلی موفقیت‌آمیز و اثربخش بودن یک قانون است؛ انطباق افراد یک مفهوم برساخته اجتماعی است که فرآیندهای آن پیچیده، پویا، تعاملی و بر متغیرهایی مانند انگیزه‌ها، تهدیدها و هزینه‌ها متکی است. انطباق تابعان قانون در تمامی موارد یک امر قطعی نیست و لذا ممکن است تابعان یک قانون هیچ‌گونه رفتار انطباقی با از خود

2- Proportionality

1- Necessity

تأثیرپذیری رفتارهای آنها را نشان می‌دهد (Mousmouti, 2022:153).

تصویر ۱- آثار قانون در مرحله اجرا در سنجه اثربخشی

چنان که در مباحث قبلی اشاره شد، نتیجه مستقیم اجرای پالایش محتوا موجب شده است دسترسی به محتوای اعلام شده از سوی کارگروه در مرحله اول برای افرادی که قصد دسترسی به این محتوا دارند محدود گردد. به تبع توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در کشور، شیوه‌های پالایش نوینی ابداع و توسعه یافته است که بسیاری از محتوای تعیین شده را از دسترس خارج می‌کند، با این حال به علت خطاهای متعدد اعم از انسانی یا ناشی از نرم‌افزارها و بسترهای مورد استفاده، بسیاری از تارنماهای مفید آموزشی و فرهنگی نیز از دسترس خارج شده‌اند. چنین امری ضمن ایجاد محدودیت‌ها و موانع، کاربران را برای دسترسی به محتوای

لازم خود مجبور به روی آوردن به نرم‌افزارهای دور زدن فیلترینگ می‌کند که می‌توان از همان نرم‌افزارها برای دسترسی به محتوای ممنوعه اعلام شده توسط کارگروه استفاده کرد. از آثار زیان‌بار این محدودیت‌ها و موانع می‌توان به رواج فیلترشکن‌های رایگان اشاره کرد که فاقد امنیت و رعایت حریم خصوصی هستند و ممکن است منجر به دسترسی غیرمجاز به داده‌های اشخاص گردند. افزون بر موارد اشاره شده، در خصوص پیامدهای پالایش محتوا لازم به ذکر است که در موضوعات اقتصادی و اجتماعی عدم توجه به اثرات میان‌مدت و درازمدت تصمیمات، عواقب ناخواسته و پیش‌بینی نشده‌ای را به همراه دارد تا آنجا که ممکن است اجرای یک برنامه به نقض اهداف اولیه بینجامد و در مسیری معکوس، نتیجه‌ای نامطلوب را پدید آورد. در ادبیات علوم اجتماعی و اقتصادی از این وضعیت با نام «اثر کبری»^۱ یاد می‌شود. اثربخشی فیلترینگ و دستیابی به اهداف مورد انتظار از اجرای آن، موضوع مهمی است که کمتر مورد توجه متصدیان فضای مجازی قرار گرفته است. تحقیقات متعددی^۲ نشان می‌دهد که با وجود همه محدودیت‌های سلبی اعمال شده، شهروندان ایرانی اینترنت، از محدودیت‌های تعیین شده، تبعیت نمی‌کنند. کثرت اعضای ایرانی در شبکه‌های اجتماعی فیلتر شده نظیر فیسبوک، توئیتر، تلگرام و به‌تازگی اینستاگرام گویای همین واقعیت است؛ به طور مثال، بنا بر آمار مؤسسه بین‌المللی «آمار دنیای اینترنت»^۳ بیش از ۱۷ میلیون نفر ایرانی در شبکه اجتماعی فیسبوک که قریب ده سال است که در ایران مسدود می‌باشد، عضویت دارند، و همانطور که گفته شد، نتایج نظرسنجی مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا) وابسته به جهاد دانشگاهی، نشان می‌دهد ۷۹ درصد از کاربران تلگرام پس از حدود دو ماه از فیلترینگ این شبکه اجتماعی در اردیبهشت ۹۷ همچنان در این پیام‌رسان حضور دارند.^۴

^۲- رجبی، زهره (۱۳۸۹) بازنمایی گرایش‌های سیاسی کاربران ایرانی در شبکه‌های اجتماعی مجازی: با مطالعه موردی فیس بوک پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم ارتباطات دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.

نوری مرادآبادی، یونس (۱۳۹۱) بررسی گرایش دانشجویان دانشگاه‌های تهران به شبکه اجتماعی فیس بوک و عوامل مرتبط با آن: پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت رسانه، دانشگاه تهران، دانشکده مدیریت.

صفی آریان، یحیی (۱۳۹۰) مقایسه ارتباطات مشارکتی کاربران ایرانی در شبکه‌های اجتماعی گوگل ریدر و فیسبوک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.

³- Internet world stats

^۵- مرکز افکار سنجی دانشجویان (۳ تیر ۱۳۹۷) ۷۹ درصد از استفاده‌کنندگان تلگرام، همچنان در این پیام‌رسان حضور دارند، قابل دسترسی در:

^۲- این عنوان برگرفته از یک واقعه خارجی در خصوص روش مقابله با ماره‌های کبری در کشور هند است. در قرن هجدهم زمانی که انگلیس، هند را به استعمار خود درآورده بود، تعداد ماره‌های کبری در سطح شهر دهلی زیاد شده بود و دولت برای مدیریت این شرایط تصمیم گرفت برای هر مار مرده‌ای که مردم تحویل می‌دهند، جایزه نقدی به آنها پرداخت کند. تصمیم در ابتدا با تحویل ماره‌های مرده زیاد به دولت، بسیار موفق به نظر می‌رسید و به نظر می‌آمد که در طول زمان تعداد مارها کمتر خواهد شد؛ اما در نهایت تعجب تعداد ماره‌های مرده‌ای که مردم تحویل می‌دادند روز به روز بیشتر می‌شد. دولت از پیامد این کار غافل شده بود. چرا که بسیاری از مردم فقیر دهلی با تصور اینکه این کار درآمد خوبی دارد به پرورش مار روی آورده بودند. البته این آخر ماجرا نبود. دولت اعلام کرد که دیگر برای ماره‌های کبری جایزه نمی‌دهد. مردم شهر هم که متوجه شده بودند پرورش مار دیگر برای آنها سودی ندارد، هر کدام ماره‌های خود را در هر طرف شهر به حال خود رها کردند؛ بنابراین جمعیت ماره‌های کبری افزایش پیدا کرد و وضعیت از حالت اولیه نیز بدتر شد.

است که از یک سو هزینه‌های برآمده از پالایش محتوا اعم از هزینه‌های مستقیم که صرف اجرای برنامه‌های مسدودسازی وب سایت‌ها، شبکه‌های اجتماعی یا برنامه‌های کاربردی می‌شود و هزینه‌های جانبی که از اجرای فیلترینگ ناشی می‌شود، بسیار بالا است حتی می‌توان گفت میزان دقیق بسیاری از هزینه‌های فیلترینگ نظیر کاهش سرعت اینترنت، کاهش تراکنش‌های بانکی، اختلال در خدمات عمومی و کسب و کارهای نوپا، اختلال در رقابت آزاد و شفافیت بازار و... غیر قابل احتساب و تخمین است. از سوی دیگر منافع حاصل از فیلترینگ اگر به کلی منتفی نباشد، بسیار اندک است و از آن جا که امکان وصول به این منافع اندک با شیوه‌های کم‌هزینه‌تر پیشگیری از جرم هم ممکن است؛ لذا در سنجه تحلیل اقتصادی حقوق، فیلترینگ گزینه کارایی برای پیشگیری از جرم نیست. تردید در اثربخشی فیلترینگ نیز از آن جهت است که سیاست فیلترینگ هیچگاه به مطلوب و مقصود متصدیان خود نیز نائل نشده است. توضیح آن که علی‌رغم فیلترینگ گسترده از جانب دولت، به جهت ساختار گسترده و کنترل ناپذیر فضای سایبر و ابزارهای در دسترس آن نظیر وی. پی. ان و فیلترشکن درصد قابل توجهی از جامعه ایرانی با استفاده از این ابزارها فیلترینگ و مسدودیت‌های دسترسی موجود را خنثی نموده‌اند و با گذشت زمان و دسترس پذیری بیشتر این ابزارها اثربخشی فیلترینگ اگر منتفی نشده باشد به سرعت رو به کاهش است. نکته قابل توجه آن که هر قدر متصدیان فیلترینگ، گستره فیلترینگ را افزایش دهند، به جهت رواج بیشتر ابزارهای وی. پی. ان. از میزان اثربخشی فیلترینگ کاسته می‌شود. این به آن معناست که کاربست گسترده فیلترینگ موجب نقض دستاوردهای اندک فعلی نیز می‌شود. بنابر آنچه گفته شد، تجدیدنظر در سیاست‌های فیلترینگ موجود و طراحی الگوی جایگزین متناسب با ماهیت و فرامتغیرهای فضای سایبر امری اجتناب ناپذیر است. راهبردی که پیشگیری از جرم را از گذر مشارکت شهروندان و ترغیب ایشان به نقش فعال در این زمینه دنبال نماید.

References

- [1] Akbari, A., & Gabdulhakov, R. (2019). Platform Surveillance and Resistance in Iran and Russia: The Case of Telegram. *Surveillance & Society*, 17(1/2), 223–231.
- [2] Alvani, S. (2000). *Decision making and government policy determination*. Tehran: Samt Publication.
- [3] Andersen, M. (2013). *Criminal displacement, encyclopedia of delinquency and crime prevention*. translator: Fatemeh Qanad. Tehran: Mizan Publications.
- [4] Aos, S., Phipps, P., Barnoski, R., & Lieb, R. (2002). *The Comparative Costs and Benefits of Programs to Reduce Crime*. London: Routledge.
- [5] Ardabili, M. (2013). *Criminal Law*. Vol 1. Tehran: Mizan.
- [6] Ardabili, M. (2015). *Criminal Law*. Vol 2. Tehran: Mizan.

چنان که اشاره شد، باید اذعان داشت فیلترینگ شبکه‌های ارتباطی و اجتماعی موجود در فضای مجازی، نه تنها موجب کوچ کاربران از شبکه‌های اجتماعی فیلتر شده، نگشته است بلکه اغلب کاربران با استفاده از نرم‌افزارهای وی. پی. ان^۱ یا آنچه در ایران به فیلترشکن شهرت یافته، فیلترینگ را بی‌اثر نموده‌اند. نتیجه آن که تقریباً هیچ فضایی در محیط سایبر وجود ندارد که برای کاربران ایرانی غیر قابل دسترس باشد. به عبارت دیگر؛ برخلاف هدف اولیه قانون‌گذار، تابعان قانون به رغم وجود ضمانت اجراها، نه تنها از تبعیت از حکم قانون‌گذار سرباز می‌زنند بلکه از روش‌های جدیدی برای مقابله با پالایش افراطی استفاده می‌کنند. یکی از تأثیرات نامطلوب پالایش افراطی و غیراصولی محتوای اینترنتی، عمومیت یافتن استفاده از روش‌های دور زدن پالایش محتوا به عنوان ابزاری برای نافرمانی تابعان قانون است (Haji Deh, 2022:87). از سوی دیگر رواج خرید و فروش فیلترشکن‌ها از کافی‌نت‌ها گرفته تا فروش آنلاین که امروزه تبدیل به بستر کسب سود خرد و کلان بسیاری شده است عملاً نه تنها فیلترینگ را خنثی کرده است، در بسیاری از موارد به نقض حقوق مصرف‌کننده منجر شده است.

نتیجه‌گیری

فیلترینگ یا پالایش محتوا در فضای سایبری ایران در حجم گسترده‌ای مورد بهره برداری متصدیان پیشگیری از جرم قرار گرفته است. مسلماً کاربست فیلترینگ به طور گسترده، تبعات اجتماعی و اقتصادی خاص خود را به همراه دارد و از منظر تحلیل اقتصادی حقوق قابل ارزیابی است. مطالعه حاضر با بررسی بهره‌وری فیلترینگ از منظر تحلیل اقتصادی حقوق به این نتیجه دست یافته است که فیلترینگ به شیوه موجود در کمترین سطح بهره‌وری قرار دارد. در حقیقت فیلترینگ فاقد کارایی لازم و اثربخشی مطلوب است. کارایی فیلترینگ از آن جهت محل تردید

- [7] Arrow, K. J. (1951). An Extension of the Basic Theorems of Classical Welfare Economics. Stanford University, 2, 507-532.
- [8] Babazadeh Moghaddam, H., & Asasdi, A. (2017). Principles for filtering news websites. *New Media Studies*, 3(9), 164-194.
- [9] Bergson, A. (1938). A Reformulation of Certain Aspects of Welfare Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 52(2), 310-334.
- [10] Cohen, M. A. (2020). *The Costs of Crime and Justice*, London: Routledge.
- [11] Dadgar, Y. (2018). *An introduction to the economic analysis of law*. Tehran: Tarbiat Modares University Economics Research Institute Publications and Noor Alam Publications.
- [12] Deibert, R., Oliver, J. and Senft, A. (2019), Censors Get Smart: Evidence from Psiphon in Iran. *Rev Policy Res*, 36: 341-356.
- [13] Deibert, R., Oliver, J., & Senft, A. (2019). Censors Get Smart: Evidence from Psiphon in Iran. *Review of Policy Research*, Volume36, Issue3.
- [14] Dreze, J., & Stern, N. (1987). *Handbook of Public Economics*. London: Elsevier.
- [15] Dreze, J. & Stern, N. (1987). The theory of cost-benefit analysis. *Handbook of Public Economics*, vol 2, Elsevier.
- [16] Fazaeli, M. & Karami, M. (1400). A reflection on the protection of the right to freedom of expression in the procedure of the European Court of Human Rights regarding the blocking of Internet access. *New Technologies Law*, 2(4), 155-182.
- [17] Fazli, M. & Babayi, M. (2016). Criminal data filtering on the Internet from the perspective of economic criminal policy, The first national conference on facing cybercrimes, challenges and solutions. Tehran, Fata.
- [18] Feinberg, J. (1984). *The Moral Limits of the Criminal Law Volume 1: Harm to Others*. New York: Oxford University Press.
- [19] Friedman, L. (1975). *The Legal System: A Social Science Perspective*. U.S: Russell Sage Foundation.
- [20] Fuller, L. (1968). *Anatomy of law*. London: Penguin Publication.
- [21] Haji Deh Abadi, M. A., salimi, E., & Dehghani, P. (2022). Legal-Criminological Pathology of Cyberspace Refinement in Iran. *ModernTechnologies Law*, 3(6), 77-94.
- [22] Henderson, J., & Quandt, R. (1958). *Microeconomic Theory: A Mathematical Approach*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- [23] Hummel, R. & Hummel, P. (2014). *Implementation of crime prevention: optimal governance and science of implementation*, *Oxford Encyclopedia of Crime Prevention*. Tehran: Mizan Publications.
- [24] Kelly, J. (2003). *A shot history of western legal theory*. Translated by Rasekh, M. Tehran: Tarhe No.
- [25] Kvalnes, Ø. (2019). *Moral Reasoning at Work*. Springer International Publishing.
- [26] Layard, R., & Walters, A. (1987). *Microeconomic Theory* (international edition ed.). New York: McGraw-Hill Book Company.
- [27] Mirkhalili, S. M. (2012). Blocking the Means and Preventing Crimes in the Islamic Teachings. *Islamic Law*, 8(31), 95-125.
- [28] Motamedanjad, R. (2017). Duties of governments in the field of digital technologies: from monopolistic government to regulatory government. *Journal of News Sciences*, 7(28), 9-36.
- [29] Mousmouti, M. (2022). *Designing Effective Legislation*. Translators: Petoft, A. & Jahanshahi, A. Tehran: Library, Museum and Document Center of IRAN Parliament
- [30] Naderi, M., & Haji Hasan, M. (2017). Theoretical and Practical Dimensions of Obligationism in Political Thought of Imam Khomeini (RA). *The Islamic Revolution Approach*, 10(37), 95-116.
- [31] Nicholson, W. & Snyder, C (2008). *Microeconomic Theory: Basic Principles and Extensions*.
- [32] Pornajafi, L., Fakhr, H., & Pourghahramani, B. (2022). Filtering the cyberspace as a crime or a way for its prevention?. *Criminal Law Research*, 13(2), 163-187.
- [33] Rahmati, H. A., & Shahriari, H. (2017). Moral Necessities of Content Filtering and Refinement in Cyberspace. *Revelatory Ethics*, 7(1), 145-170.
- [34] Salehi, M. & Fazli, M. (2015). *Efficient criminal procedure and Pareto's efficiency problem*, *Encyclopedia of criminal law and criminology by Dr. Silvia Tellenbach*. Tehran: Gam Haq Publications.
- [35] Samuelson, P. A. (1947). *Foundations of Economic Analysis* (Enlarged Edition ed.). Harvard University Press.
- [36] Sasan, A. & Sasan, S. Enayati. (2004). *Public Finance and Government Policy*. Isfahan: Danesh Nama Publications.
- [37] Shiravand, M., & Ranjesh, M. (2016). *Review and explain the of consequentialism and Deontologists in Islamic Doctrines*. *Akhlaq-i zistī*, Vol. 6 No. 19, 7-25.

[38] Smith, Martha Jan (2013) *Previous Profit, Encyclopedia of Delinquency and Crime Prevention*, Translator: Mehdi Seyedzadeh Sani, Volume 1, Tehran: Mizan Publications

[39] Varian, H. R. (1992). *Microeconomic Analysis* (3rd ed.). New York: Norton & Company.

[40] West, D. (2016) internet shutdowns cost countries \$2.4 billion last year, *brookings institution issues in technology innovation*.

[41] Zinali, Amir Hamzeh (2014). *Criminalization in the field of culture*, Majd Publications.